

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

An aerial photograph of a rural landscape. A winding river flows through green fields. In the foreground, there are several small ponds and a larger pond. In the middle ground, there are several buildings, including a large blue-roofed house and a smaller one. The background shows a large body of water, possibly a lake or a wide river, under a cloudy sky.

Gebiedsbiografie als basis voor ontwikkelingen in de fysieke leefomgeving

**Gebiedsbiografie
als basis voor
ontwikkelingen in de
fysieke leefomgeving**

Colofon

- Fotografie: erfgoedfoto.nl | r.j. stöver,
behalve foto pagina 12: fotograaf S. Swart, www.siebeswart.nl
- Tekst: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
- Datum: december 2020
- Foto voorzijde: Oukoop, ten noordoosten van Gouda en Reeuwijkse Plassen, veenweide landschap,
kasteelterrein Wittenburg (rond 1200 n. Chr.)
- Foto algemeen: Alle foto's verwijzen naar de Novi gebieden en de opgaven die daar spelen. In de
meeste foto's zit een verwijzing naar een cultuurhistorisch fenomeen. Dat kan zijn een
archeologisch relict, een monument of een karakteristiek (stedelijk) landschap.

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2020

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Inhoud

1	Inleiding	6
2	Wat is een gebiedsbiografie?	7
	Doel en resultaat van de gebiedsbiografie	8
3	Hoe kan de gebiedsbiografie worden gebruikt?	9
	Visievorming	9
	Participatie	9
	Basis voor keuzes	10
	Aanloop tot beleid	10
	Ontwikkelrichtingen en ontwikkelprincipes	10
4	Tips voor de opdrachtgever (en het uitvoerend bureau)	12
	De opdrachtgever	12
	Maatwerk	12
	Afbakening	12
	Samenwerking	13
	Publieksparticipatie	13
	Eisen aan de onderzoek aanpak	14
	Bruikbaar en toepasbaar	14
5	Voorbeelden van gebiedsbiografieën	15
Bijlagen		16
	Bijlage 1 Voorbeeld offerteaanvraag gebiedsbiografie	17
	Bijlage 2 Kwaliteit offertes beoordelen	19

1 Inleiding

Valkenburg, Zuid-Limburg, kasteelruïne Valkenburg (gebouwd rond 1100 N.Chr.)

De komst van de Omgevingswet en de bijbehorende De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) stelt overheden voor de opgave om hun omgevingsbeleid meer integraal en gebiedsgericht te maken. Oftewel: de verschillende sectorale belangen in een gebied moeten in samenhang worden afgewogen. Visie- en planvorming zijn op alle overheidsniveaus de belangrijkste stap om tot samenhangend beleid te komen. Een gebiedsbiografie kan waardevolle inhoudelijke input leveren voor deze visievorming, richting geven aan de uitvoering van plannen én een goed hulpmiddel zijn voor het (verplichte) participatieproces.

De gebiedsbiografie is een instrument dat kan worden ingezet ter onderbouwing van de inhoud en het proces in bijvoorbeeld een landsdelige Omgevingsagenda, NOVI-gebied, verstedelijkingsstrategie, regionale energiestrategie, nationaal park en alle andere vormen van beleidsontwikkeling voor de leefomgeving. De termen 'gebiedsbiografie', 'omgevingsbiografie' en 'landschapsbiografie' verwijzen alle naar een instrument dat de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en kwaliteiten van een gebied in kaart brengt. Het instrument laat zien hoe een gebied zich door de wisselwerking tussen mens en natuur door de eeuwen heen heeft ontwikkeld. Dat geeft inzicht in de manier waarop het verleden doorwerkt in de huidige opbouw en eigenschappen van een gebied en biedt

aangrijpingspunten om hierop voort te bouwen bij nieuwe ontwikkelingen.

De gebiedsbiografie is het resultaat van een onderzoek. Dat wil niet zeggen dat het instrument alleen het terrein is van wetenschappers. Plaatselijke verenigingen en bewoners kunnen het onderzoek verrijken. Zij beschikken immers over een schat aan kennis over de lokale geschiedenis, de cultuurhistorische en natuur-waarden en de verhalen die aan het gebied zijn verbonden. Een ander voordeel is dat het gesprek met bewoners hen bewust maakt van de kwaliteit van hun leefomgeving en zo hun betrokkenheid daarbij kan vergroten. Deze participatie van bewoners blijft overigens belangrijk in het vervoltraject waarin de resultaten van de gebiedsbiografie worden vertaald in visie-en planvorming. Hoe waarderen de gebruikers hun leefomgeving en wat vinden ze écht belangrijk?

Deze handreiking laat zien wat de meerwaarde van een gebiedsbiografie kan zijn, wat er komt kijken bij het maken ervan en benoemt aandachtspunten voor de opdrachtgever en/of het uitvoerende bureau. Hierbij wordt aandacht besteed aan de achtergrond en het doel van het instrument (paragraaf 2), de meerwaarde van het instrument bij visie- en planvorming (paragraaf 3), tips en handvatten voor de opdrachtgever en/of het uitvoerende bureau (paragraaf 4) en enkele voorbeelden van recente gebiedsbiografieën (paragraaf 5).

2 Wat is een gebiedsbiografie?

Rotterdam, Europoort, Noordzeeweg bij Rozenburg (wederopbouwperiode)

Een gebiedsbiografie belicht in woord en beeld hoe een gebied in de loop van de tijd veranderde onder invloed van de wisselwerking tussen mens en natuur, en hoe het verleden in het hedendaagse landschap doorwerkt.

Een gebiedsbiografie beschrijft de levensloop van het (stedelijke) landschap in een gebied. Dit kan een provincie, gemeente, regio of een kleiner gebied zijn. Belangrijk is dat 'landschap' niet alleen iets tastbaars is (het 'fysieke', 'functionele' of 'materiële' landschap) maar ook een sociale dimensie heeft (het 'sociale' en 'mentale' landschap). Daarom is het logisch dat bewoners bij het

maken van een gebiedsbiografie betrokken zijn.

Bij het maken van een gebiedsbiografie komt het aan op het analyseren en tonen van verbanden tussen de diverse lagen van landschappen, zoals bodem, terreinvormen, hydrologie, (historische) ecologie, archeologie, (historische) bebouwing, economie en landgebruik, veldnamen, verbeelding in de kunst en verhalen. Dat geeft inzicht in historische en ruimtelijke ontwikkelingen, kenmerken, patronen en structuren. Bij voorkeur wordt de biografie opgesteld vanuit een interactief en participatief proces waaraan bewoners bijdragen.

Het begrip 'landschap' in de gebiedsbiografie

Het begrip landschap leidt nogal eens tot verwarring. Al snel wordt gedacht aan het groene, agrarische cultuurlandschap dat we in het buitengebied tegenkomen. In de Omgevingswet en de Nationale Omgevingsvisie wordt echter een bredere benadering van het begrip landschap gebruikt. 'Landschap' is een gebied, zoals dat door mensen wordt ervaren, waarvan het karakter het resultaat is van wederzijdse beïnvloeding door natuurlijke en menselijke factoren (Raad van Europa). Landschap is dus zowel natuur als cultuur, en zowel fysiek als sociaal. Landschappen weerspiegelen de langdurige wisselwerking tussen mens en natuur. Die wisselwerking verandert en daarom veranderen landschappen ook: bodems, landschapsvormen, vegetaties, ontginningspatronen, nederzettingen etc. Maar ook de ideeën, noties, beelden en verhalen die met het landschap verbonden zijn. Hierbij gaat het niet alleen om het agrarisch landschap, maar ook om het stedelijk landschap en het waterlandschap. Landschappen worden verschillend ervaren. Groeps- en persoonsgebonden opvattingen en voorkeuren spelen hierbij een rol.

Door langdurige en intensieve menselijke invloed zijn de Nederlandse landschappen niet puur natuurlijk meer. Het zijn uitgesproken cultuurlandschappen geworden, in hoge mate het resultaat van mensenwerk. Sporen en structuren van verschillende ouderdom zijn erin herkenbaar. Die verbinden heden en verleden, ook in de beleving van bewoners. Landschappen zijn zowel het product van historische ontwikkelingen als het podium waarop de toekomst vorm krijgt. Want landschappen zullen blijven veranderen.

Landschap is dus een breed begrip. Het behelst niet alleen archeologie, historische geografie en historische bouwkunde, maar evengoed economische ontwikkelingen, ecologie of plaatsnaamkunde. Al deze vakgebieden vormen lagen met kennis over de ontwikkeling van een gebied. En al die lagen zijn nodig om verbanden en patronen te ontdekken en te begrijpen. Kenmerkend voor de gebiedsbiografie is dan ook de interdisciplinaire aanpak. In die zin richt de gebiedsbiografie zich op het uitgangspunt van de NOVI om de 'kenmerken en identiteit van een gebied als vertrekpunt te nemen bij ontwikkelingen in de leefomgeving'.

Doel en resultaat van de gebiedsbiografie

Een gebiedsbiografie heeft als doel om de historie én het heden van gebieden en hun bewoners beter te begrijpen en dat begrip te benutten als inspiratiebron voor visie- en planvorming over toekomstige ontwikkelingen in de leefomgeving. Dat vraagt een laagdrempelige tekst en aansprekende beelden en zowel verhelderend als bruikbaar kaartmateriaal. Als resultaat van onderzoek is een gebiedsbiografie op zichzelf beleidsneutraal. Uiteraard kunnen uitkomsten door het maken van keuzes worden vertaald in visies, beleid en ontwerp. Dan worden vragen beantwoord als: wat waarderen wij en wat is de moeite waard om te bewaren? Kunnen kernkwaliteiten benoemd worden? Hoe gaan we hiermee om in beheer en ontwikkelingen?

Een gebiedsbiografie geeft inzicht in:

- de ruimtelijke opbouw en landschappelijke en ecologische verscheidenheid van een gebied;
- de ontwikkelingen die het gebied in de loop der eeuwen heeft doorgemaakt;
- de historische gelaagdheid van het landschap, dat wil zeggen de herkenbaarheid van historische patronen en

processen in het huidige landschap en hun samenhang in ruimte en tijd; landschap betreft hier het totaal van het stedelijk en het landelijk gebied;

- de manier waarop mensen in natuur en landschap hebben gebruikt, ontwikkeld, beleefd;
- de veldnamen en verhalen die locaties in het gebied een eigen specifieke identiteit geven.

En antwoordt op:

- Hoe is het landschap in de loop der eeuwen veranderd?
- Wat vinden we daar nog van terug in het landschap van vandaag?
- Hoe veranderde het menselijke gebruik van het gebied?
- Hoe beleefden mensen het landschap in verschillende perioden van de geschiedenis?
- Welke betekenis kenden ze eraan toe?
- Welke sporen van het verleden kun je in het huidige landschap herkennen?
- Welke betekenis heeft dit voor ruimtelijke vraagstukken in onze tijd?
- Welke karakteristieken maken het landschap zo bijzonder, en hoe zijn die landschappelijke karakteristieken in de loop van de tijd ontstaan?

3 Hoe kan de gebiedsbiografie worden gebruikt?

Zaandam, stoommeelfabriek Vrede (1917), Noordzeekanaal

De gebiedsbiografie kan op meerdere manieren bijdragen aan een proces van gebiedsontwikkeling. Het kan bijdragen aan visievorming, participatie, keuzes maken en verschillende oplossingsrichtingen schetsen.

Let op: de gebiedsbiografie gaat over het onderzoek en de karakterisering. De visievorming en waardering worden normaliter niet in een gebiedsbiografie beschreven. De afbeelding 'stappenplan gebiedsbiografie' maakt dit ook duidelijk. De stappen boven de stippelijijn resulteren in een gebiedsbiografie. De stappen beneden de stippelijijn resulteren vaak in een ander document. Het is belangrijk je bewust te zijn van deze tweedeling. Hoofdstuk 3 gaat daarom over de toepassing van de gebiedsbiografie.

Visievorming

Het opstellen van een gebiedsbiografie maakt het mogelijk de beschrijving van de kwaliteit van de fysieke leefomgeving in een omgevingsvisie te krijgen en richting te geven aan ambities. Een omgevingsvisie moet de volgende onderdelen bevatten: een beschrijving van de hoofdlijnen van de fysieke leefomgeving (wat is er en wat is de kwaliteit ervan) en daaruit voortvloeiend, de opgaves en de doelen van integraal beleid voor de fysieke leefomgeving. De gebiedsbiografie kan de fysieke leefomgeving beschrijven voor de aspecten bodem en ondergrond (waaronder ecologie en archeologie) en ruimtelijke kwaliteit (waaronder cultuurhistorie).

Participatie

In het omgevingsbeleid is de opdracht aan overheden om participatie vroeg in het proces te organiseren. Vooral bij het in beeld brengen van de kwaliteiten van de leefomgeving kunnen burgers en belangenorganisaties betrokken worden en hiermee kunnen overheden invulling geven aan een deel van het participatieproces.

Een op deze wijze opgestelde 'participatieve gebiedsbiografie' levert voordelen op:

- Het levert bouwstenen voor bijvoorbeeld de omgevingsvisie of andere ruimtelijke documenten;
- Waardering en betrokkenheid van bewoners bij het landschap;
- Wederzijds begrip tussen belanghebbenden;
- Lokale gebiedskennis als aanvulling op bestaande kennis van 'experts'.

Voor het opzetten van een participatietraject zijn ruwweg twee sporen te onderscheiden:

1. Gaat het over *meehelpen* (*meeweten*), dus leveren van kennis?
2. Gaat het om een gesprek over de toekomst van het gebied: *meedenken en meedoen*?

Op de website van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een handreiking te vinden die dieper ingaat op de participatie bij het opstellen van ruimtelijke visies en plannen. Kijk op cultureelerfgoed.nl/publicaties voor de publicatie *Landschap en participatie in de gemeentelijke omgevingsvisie*

Basis voor keuzes

Een gebiedsbiografie is, zoals eerder gezegd, op zichzelf een beleidsneutraal instrument omdat het een resultaat is van inventariserend onderzoek. Het geeft een feitelijk inzicht in historische ruimtelijke ontwikkelingen, kenmerken, patronen, structuren en verhalen. De gebiedsbiografie levert daarmee een karakterisering: het verhaal van het gebied. ‘Wat heb ik’ wordt hierin beschreven. ‘Hoe ga ik ermee om’ is ter beantwoording aan eigenaren en bestuurders. De gebiedsbiografie is een basis voor het bepalen van de kernkwaliteiten van het gebied en de keuzes die gemaakt worden voor ontwikkeling van de ruimte, te behouden waarden, gewenst gebruik, et cetera.

Aanloop tot beleid

Op basis van beschreven kwaliteiten kunnen keuzes worden gemaakt voor visievorming, beleid en ontwikkelingsbeelden zoals in ontwerpen worden gemaakt.

Om te komen tot een visie zijn deze stappen nodig:

1. Weet wat je hebt (vastgelegd in de gebiedsbiografie);
2. Waarderen en bepalen van kernkwaliteiten, wat is belangrijk;
3. Bepalen behoud en ontwikkelingsrichtingen;
4. Maken visie, beleid en uitvoeringsplan.

De gebiedsbiografie levert antwoord op stap 1 en geeft richting aan stap 2. Experts en burgers kunnen een bijdrage leveren in alle stappen en betrokken worden voor het verhogen van de kwaliteit en het draagvlak.

Met een gebiedsbiografie heb je inzicht in de kenmerken en karakteristieken van het gebied (regio, stad, wijk). Die kennis kan uiteraard ook ingezet worden voor de ruimtelijke opgaven van de toekomst. Welke waarden, structuren of elementen moeten of kunnen behouden, versterkt of ontwikkeld worden en kunnen een bijdrage leveren aan bijvoorbeeld de energietransitie of aan klimaatadaptatie? De gebiedsbiografie kan daarbij

helpen. Op basis daarvan zijn de kernkwaliteiten of kernwaarden van het gebied te bepalen. Deze kunnen net als de biografie zelf – en liefst in hetzelfde participatieproces - tot stand komen in een proces waarbij een mix van bewoners, belanghebbenden en professionals overleggen en belangen afwegen.

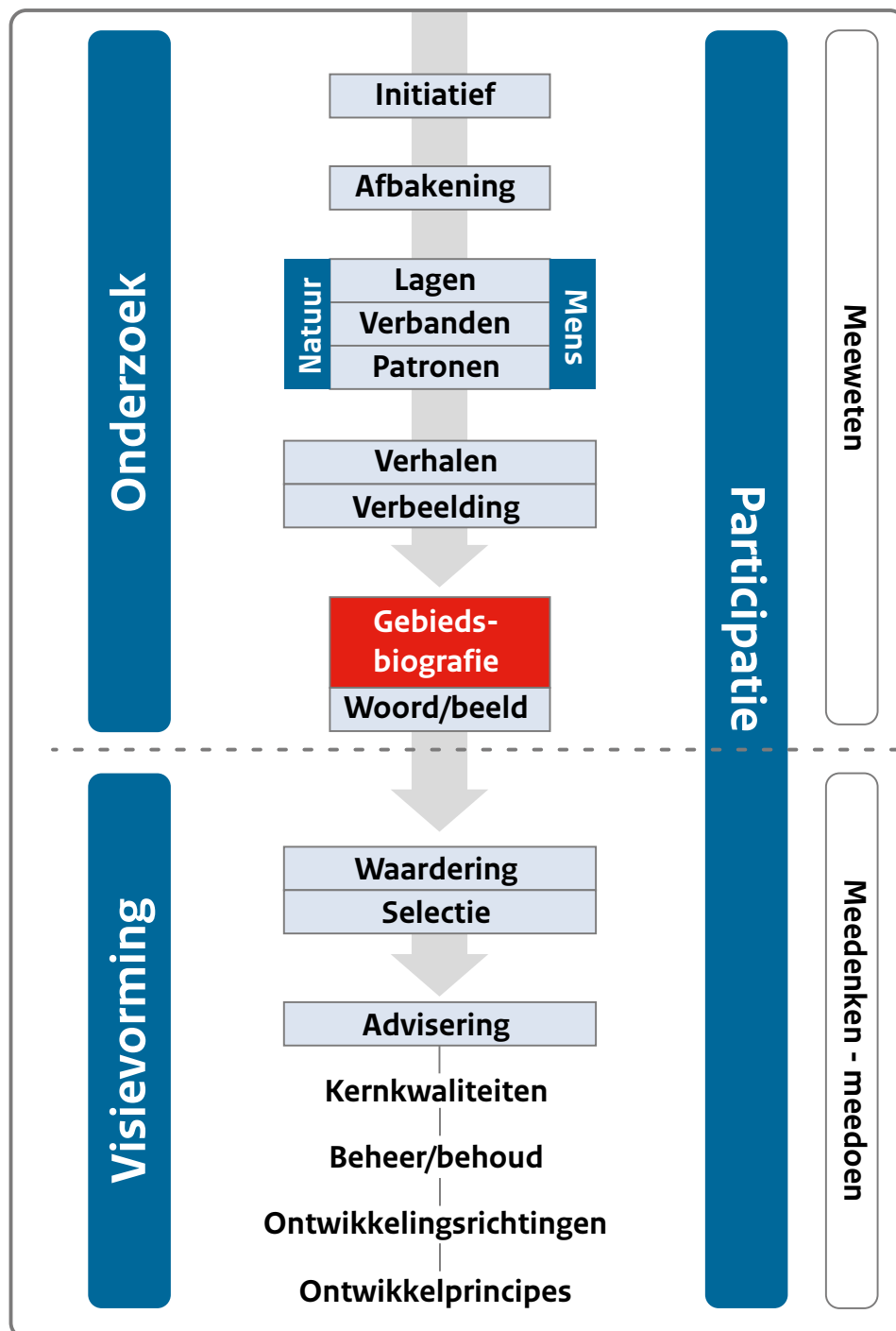
Omdat een gebiedsbiografie een goede basis voor beleidskeuzes en voor visie- en planvorming kan leggen, loont het om vooraf aan de uitbesteding van de opdracht stil te staan bij de afbakening van het studiegebied. De omvang van het gebied sluit idealiter aan bij de schaal van opgaven. De omvang van het te onderzoeken gebied heeft doorgaans consequenties voor de mate van detail.

Ontwikkelrichtingen en ontwikkelprincipes

De beschreven kernkwaliteiten kunnen uiteindelijk richting geven aan de plannen voor het gebied. Dat gaat verder dan alleen het (beschermde) cultureel erfgoed en raakt alle beleidsterreinen. Welke ontwikkelingen en opgaves komen op het gebied af? De gevolgen van deze opgaves voor de kernkwaliteiten kunnen vervolgens in kaart worden gebracht. Waar kunnen ontwikkelingen elkaar versterken? Waar bijten bestaande waarden en ontwikkelingen elkaar, zodat duidelijk wordt waar keuzes gemaakt moeten worden?

Resultaat zijn ontwikkelrichtingen. Als die bekend zijn, kunnen deze worden omgezet in ontwikkelprincipes. In deze ontwikkelprincipes kunnen verschillende strategieën worden gekozen, namelijk instandhouding (met de focus op behoud), inpassing (met de focus op langzame en duurzame ontwikkeling van het landschap) of transformatie oftewel een snelle ontwikkeling en verandering van het landschap.

Een gebiedsbiografie komt gefaseerd en in samenwerking tot stand. Onderstaand schema laat dat in hoofdlijnen zien. Een biografie biedt een uitstekende basis om tot visievorming en beleidskeuzes te komen, gebaseerd op waardering en selectie. Zo kan erfgoed mede drager zijn van ruimtelijke opgaven.

Stappenplan gebiedsbiografie

4 Tips voor de opdrachtgever (en het uitvoerend bureau)

IJsselsteyn, Limburg, gemeente Venray, zeer grootschalige veehouderij bedrijven in de Peel.

De opdrachtgever

Als opdrachtgever heeft u invloed op de kwaliteit van de gebiedsbiografie. Hierbij zijn zes uitgangspunten van belang. Uitgangspunten die ook door een uitvoerend bureau ter harte kunnen worden genomen bij het maken van een goed onderzoeksvoorstel:

1. Het onderzoek levert maatwerk; het sluit aan bij de aard en schaal van het gebied en de opgave;
2. Het onderzoek is goed afgebakend; het is gebaseerd op een goede omschrijving van de opdracht;
3. De opdrachtformulering is in samenwerking met collega's die een andere achtergrond hebben en zo nodig externen tot stand gekomen;
4. Het onderzoek is tot stand gekomen in samenwerking met burgers en maatschappelijke organisaties;
5. Het onderzoek voldoet aan bepaalde, in de wetenschap gebruikelijke, procedurele eisen (zie bijlage over opdrachtverlening);
6. Het onderzoek is bruikbaar en toepasbaar voor alle betrokkenen en belanghebbenden.

Deze uitgangspunten worden hieronder verder uitgewerkt. In bijlage 1 zijn deze punten verwerkt in een

voorbeeld inhoudsopgave van een offerte-uitvraag voor een gebiedsbiografie en in bijlage 2 in een voorbeeld voor een afwegingskader om verschillende offertes met elkaar te vergelijken.

Maatwerk

Het maatwerk in de gebiedsbiografie wordt bepaald door de keuze van het gebied, het aantal bronnen dat gebruikt wordt, het beschikbare geld en tijd. Deze factoren hebben invloed op het detailniveau van de resultaten. Een gebiedsbiografie is vormvrij, de wijze van presentatie van de gegevens kan afhankelijk zijn van wat er nodig is in het proces en eventuele vervolproducten.

Afbakening

Een goede gebiedsbiografie begint met een duidelijke omschrijving van de opdracht. Deze bevat allereerst basisgegevens, zoals de opdrachtgever, de achtergrond van de vraag (bijvoorbeeld onderzoek ter voorbereiding op een gebiedsvisie) relevante documenten, de keuze voor integraal of thematisch, de toegankelijkheid van

gebied en gebouwen, de betrokken partijen en een globaal beeld van hun opvattingen en kennis van het landschap via participatie, de fasering van het onderzoek (eventuele tussenrapportages, eindverslag), de begeleiding en toetsing en de publicatie(rechten). Worden er in het verlengde van de gebiedsbiografie ook beleidsadviezen van de opdrachtnemer verlangd? Zo ja, dan moet dat in de opdracht gespecificeerd worden. Er zit voor de opdrachtgever dus een keuzemoment van stap 1 naar stap 2 (zie schema). Stap 2 is een vervolgstap en staat los van de gebiedsbiografie.

Daarnaast is de onderzoeksvraag duidelijk beschreven. Hierbij moeten de volgende aspecten aan bod komen:

- het doel van het onderzoek, bijvoorbeeld in het kader van een gebiedsvisie, een verstedelijkingsstrategie, een regionale energiestrategie, et cetera;
- de potentiële gebruikers;
- de gewenste focus en diepgang;
- de benodigde informatie om het rapport direct te kunnen vertalen in beleid;
- de betrokken onderzoeksdisciplines;
- de te gebruiken bronnen (bijvoorbeeld omgeving, kaarten, literatuur, archieven, interviews);
- de aard van de documentatie (primaire en/of secundaire bronnen);
- de methodiek (van literatuuronderzoek tot veldwerk);
- de wijze van participatie door stakeholders;
- aard en omvang van het product (analoog en/of digitaal);
- de soort afbeeldingen en de verslaglegging;
- de wenselijkheid van een wetenschappelijke en/of publiekspublicatie;
- urgentie van het onderzoek.

De eisen die aan het onderzoek worden gesteld, kunnen het best formeel in een document worden vastgelegd. Zo is het voor iedereen duidelijk hoe het onderzoek moet worden uitgevoerd, waarvoor het bedoeld is en wat het moet opleveren. Deze transparantie draagt bij aan het onafhankelijke karakter van het onderzoek. Op basis van dit document kunt u een begroting maken en offertes vragen.

Samenwerking

Samenwerking vanuit verschillende disciplines met een andere achtergrond (archeologen, landschapsdeskundigen, stedenbouwkundigen,

ontwerpers, ecologen) en eventueel externe partijen komt de kwaliteit van het onderzoek ten goede. Het helpt om de onderzoeksvraag scherp te krijgen. Door de opdracht samen te formuleren, worden ook geen relevante zaken vergeten. Daarnaast creëer je zo medestanders en worden de onderzoeken en de resultaten gesteund door de organisatie.

Voor een goed begrip over de samenhang tussen ondergrond, landgebruik, natuurlijke processen en natuur is het behulpzaam om een landschapsecologische systeemanalyse (LESA) te maken naast een gebiedsbiografie. Diepgang en mate van detail kan in de opstartfase worden bepaald. Een LESA geeft grip op het hoe en waarom van de ontwikkeling van landschappen en de expressie van de natuur daarin. Voor dit instrument is een handleiding verschenen die helder uiteenzet uit welke onderdelen deze LESA moet bestaan.

Lees hier meer over op de website www.natuurkennis.nl onder het thema Landschapsecologische systeemanalyse. Hier is ook de publicatie *Handboek ecohydrologische systeemanalyse beekdallandschappen te vinden*.

Publieksparticipatie

Het onderzoek is niet alleen het terrein van wetenschappers. Participatie van partijen uit het gebied kan het onderzoek op verschillende manieren verrijken. Allereerst zijn bewoners en ondernemers vaak goed op de hoogte van de cultuurhistorische waarden in hun omgeving en de met het landschap verbonden verhalen. Er is een schat aan kennis en expertise binnen de vele historische en natuur- en milieuverenigingen die Nederland telt. Hun inbreng kan een waardevolle aanvulling zijn op die van wetenschappelijk geschoolde experts ('meeweten'). Het is goed om beide groepen in het proces te betrekken. Bijkomend voordeel is dat interactie met bewoners hen ook bewust maakt van de kenmerken en het erfgoed in de eigen omgeving en hun betrokkenheid kan vergroten. Bewoners kunnen ook participeren in het stadium waarin het onderzoek (de gebiedsbiografie) wordt vertaald in visievorming en beleid (meedenken en meedoen). Wat zien zij als waardevol? Wat zijn belangrijke plaatsen van herinnering? In welke vorm kan erfgoed van betekenis zijn in de ruimtelijke ontwikkeling van een gebied?

Eisen aan de onderzoek aanpak

De gebiedsbiografie heeft binnen het proces een praktisch doel: het biedt de grondslag voor een goede belangenafweging bij het ontwikkelen van beleid en het nemen van beslissingen. Echter, het in kaart brengen van cultuurhistorische, ecologische en landschappelijke aspecten en verhalen vereist studie van uiteenlopende, vaak oude en lastig te begrijpen bronnen. Denk aan kaarten, vondsten, foto's en documenten. Die zijn vrijwel nooit gemaakt met het oog op historisch onderzoek of voor gebruik in de ruimtelijke ordening. Ze moeten dus onderling zorgvuldig worden vergeleken en op betrouwbaarheid beoordeeld.

Ook het doen van veldonderzoek en het afnemen van interviews vergen specifieke kennis en kunde. Cultuurhistorisch onderzoek moet dan ook voldoen aan bepaalde, in de wetenschap gehanteerde eisen die betrekking hebben op het verzamelen, analyseren en presenteren van onderzoeksgegevens (het 'hoe'). Het onderzoek kan in acht stappen worden samengevat:

1. Afbakening van het onderzoeksgebied;
2. Omschrijving van de onderzoeksvraag (de opgave);
3. Opstellen van een onderzoeksplan;
4. Verzamelen van informatie via bronnen- en literatuuronderzoek, interviews en/ of veldwerk;

5. Analyseren van de verzamelde informatie;
6. Opstellen van een complete, samenhangende en verklarende beschrijving van de aanwezige patronen en elementen (in tekst, beeld en kaart);
7. Opstellen van een toegankelijk geschreven onderzoeksrapport met kaarten en eventueel een publieksversie;
8. Openbaar maken van de verzamelde gegevens in bijvoorbeeld online databases en GIS-systemen. Het beschikbaar stellen van de vervaardigde kaarten en het rapport, bijvoorbeeld op de website van de overheid.

Bruikbaar en toepasbaar

Een gebiedsbiografie moet voor alle betrokkenen en belanghebbenden een toegevoegde waarde hebben. Het onderzoeksrapport kent een wetenschappelijke grondslag, maar is zo geschreven dat het voor iedereen leesbaar en bruikbaar is. Bij de opdrachtformulering kunnen eisen worden gesteld ten aanzien van de leesbaarheid, controlemomenten instellen, enzovoort. Een bruikbaar en toepasbaar onderzoek begint bij een goede opdracht. De opdrachtgever moet eerst het eindbeeld schetsen (waar wil ik naar toe met het onderzoek, wat wil ik bereiken) en vervolgens ook bedenken wat daarvoor nodig is.

Weierd met wierde (rond jaartelling), achtergrond industrie Delfzijl, Farmsum en Dollard

Er zijn al diverse gebiedsbiografieën en landschapsbiografieën gemaakt die een goed instrument blijken te zijn om het gesprek te voeren over de omgevingskwaliteit van het gebied en de toekomstige ontwikkelingen. In de kaders hieronder vindt u vier voorbeelden.

IJsselmeerbiografie dient een rijkstraject (agenda IJsselmeer). De Hollandse Duinen dient een traject rond de Nationale Parken (Rijk en Provincies samen). Ook de IJsselmeerbiografie Noord-Holland is een samenwerking tussen Rijk en Provincie. Gortel-Niersen dient een buurtschap. Deze laatste heeft een laag schaalniveau, maar wordt wel gebruikt voor visie en planvorming. De eerste drie voorbeelden hebben een hoog schaalniveau.

1. Cultuurhistorische IJsselmeerbiografie (2017).
2. Landschapsbiografie Nationaal Park Hollandse Duinen. Historisch-landschappelijke karakteristieken en hun ontstaan. (2018)
3. Cultuurhistorische IJsselmeerbiografie Noord-Holland (2017)
4. De buurtschappen van Gortel en Niersen. Een landschapsbiografie over boeren bosbouwers en forensen. (2016)

Deze publicaties zijn te vinden op cultureelerfgoed.nl/publicaties.

Zwolle, IJssel bij hoog water, IJsselbrug (1930)

Bijlage 1 Voorbeeld offerteaanvraag gebiedsbiografie

17

Bijlage 2 Kwaliteit offertes beoordelen

19

Bijlage 1

Voorbeeld offerteaanvraag gebiedsbiografie

Voorwoord

Voor u ligt een offerteaanvraag voor het maken van een gebiedsbiografie voor xx 'naam en omschrijving van gebied'.

Opdracht

Achtergrond

De context en het doel van de opdracht

Een offerte voor een gebiedsbiografie aanvragen: de opdracht voor een gebiedsbiografie betreft *het op hoofdlijnen beschrijven van de aard en uitdrukkingvormen van de wisselwerking tussen mens en natuur in 'xx, naam gebied'*.

Inleiding

Overall in 'xx naam gebied' zijn sporen te ontdekken van de langdurige wisselwerking tussen mens en natuur. Juist deze menselijke dimensie biedt kansen voor het smeden van een hechtere verbinding tussen gebied en bewoners, en voor een sterker ontwikkelde regionale identiteit. Zo kan een solide basis worden gecreëerd voor regionale samenwerking gericht op duurzame ontwikkeling.

Wat daarvoor nodig is, is verder kijken dan landschap en ecologie, en nadrukkelijk ook het verhaal van de menselijke geschiedenis ontdekken én vertellen: de cultuurhistorie in beeld te brengen. Aan het licht brengen hoezeer menselijke en natuurlijke ontwikkelingen met elkaar verweven waren, en zijn. Hoe die wisselwerking in de loop der eeuwen veranderde. En hoe daardoor ook 'natuur' en landschap veranderden, en gevarieerder werden. Het beschrijven daarvan is het doel van deze opdracht.

Afbakening

De opdracht is als volgt afgebakend:

Ruimtelijk:

Afhankelijk van het gekozen gebied

Inhoudelijk:

De opdracht inhoudelijk afbakenen en sturen, door middel van onderzoeksvragen

Mogelijke onderzoeksvragen

Natuur

1. Welke fysisch-geografische ontwikkeling heeft het gebied doorgemaakt?
2. In welke landschappelijke hoofdstructuur heeft dat geresulteerd?
3. Hoe hebben, in relatie met 1 en 2, flora en fauna zich ontwikkeld?

Mens

4. Waarvoor en hoe is het gebied in de loop der tijd door de mens gebruikt?
5. Wat waren hiervan, direct en indirect, de belangrijkste landschappelijke (en ecologische) effecten?
6. Hoe reageerde de mens op landschappelijke veranderingen?
7. Welke sporen (cultuurhistorische relict) heeft het historisch landgebruik in het tegenwoordige landschap nagelaten (aard, ouderdom, locatie)?
8. Wat is de relatie tussen het historisch landgebruik, vormen van beheer en tegenwoordige landschappelijke en (landschaps)ecologische kenmerken (aard, omvang, diversiteit)?

Maatschappij

9. Welke rol speelt erfgoed in de relatie van de tegenwoordige bewoners tot hun woonomgeving?
10. Hoe werd en wordt de cultuurhistorie van het gebied onderzocht, beheerd en benut?
11. Welke rol spelen bewoners en lokale overheden hierbij?

Opdracht

- De opdracht bestaat uit het binnen de gestelde kaders op hoofdlijnen beantwoorden van de onderzoeksvragen.
- De vragen dienen vanuit een lange-termijn perspectief en zoveel mogelijk interdisciplinair te worden benaderd, waarbij de aandacht gericht is op zowel continuïteit als discontinuïteit (veranderingen).
- In beginsel wordt alleen geput uit reeds beschikbare informatiebronnen: boeken, artikelen, rapporten, krantenberichten, websites etc.

Omschrijving eindproduct

Meestal een rapport. Omschrijving afzonderlijke rapporten:

- Het rapport is bedoeld als inspirerende, inhoudelijke bouwsteen voor zowel nader onderzoek als voor (eventueel meer laagdrempelige) publieks-, doelgroeps- en actiegerichte activiteiten en producten.
- De toon is beschrijvend, zakelijk, feitelijk, neutraal. Gesproken wordt over kenmerken, niet over 'waarden' of 'kwaliteiten' (want dat zijn normatieve kwalificaties, gebaseerd op opvattingen).
- De tekst is objectief en evenwichtig. Uiteraard is er een beleidscontext maar verder staat het staat los van actuele beleidskeuzes en plannen (want die zijn veranderlijk).
- Er worden geen opvattingen geventileerd.
- Omvang (hoofdttekst): minimaal xx en maximaal xx bladzijden (exclusief literaturopgave). Globaal de

helft daarvan bestaat uit (functionele) illustraties, cartografische overzichten, grafieken ed. Hoe korter en bondiger, hoe effectiever!

- De tekst is in essentie begrijpelijk voor niet-vakspecialisten.
- De tekst is geordend (paragrafenindeling) aan de hand van de centrale vraagstellingen.
- De tekst wordt onderverdeeld in korte tekstblokken (sub-kopjes).
- De paragrafen hebben pakkende titels. Die zijn in de vier rapporten zoveel mogelijk hetzelfde.
- In de inleiding worden de context en het doel van de opdracht vermeld.
- De vier rapporten (deelproducten) zijn uniform wat betreft schrijfstijl, tekstindeling, opmaak en vormgeving.
- In het colofon wordt vermeld dat het een opdracht van 'opdrachtgever x' betreft. Op het kaft staan zowel het logo van de uitvoerder als de opdrachtgever.

Proces

Voor elk rapport geldt:

- De rapportage wordt vervaardigd door de opdrachtnemer.
- De opdrachtgever neemt het initiatief tot een startgesprek en doet hiervan verslag.
- Eindverantwoordelijke namens de opdrachtgever is de projectleider.
- De projectleider toetst namens de opdrachtgever op tevoren afgesproken momenten (startgesprek) of de werkzaamheden en het eindproduct voldoen aan de in deze offerteaanvraag getelde eisen.

- Wanneer in de ogen van de opdrachtnemer het manuscript gereed is, wordt een eerste concept-manuscript voor commentaar voorgelegd aan de opdrachtgever. De opdrachtnemer levert dit te concept digitaal en analoog aan.
- De opdrachtgever heeft 2 weken reactietijd na ontvangst.
- Vervolgens verwerkt de opdrachtnemer het commentaar en legt een 2e concept manuscript voor (opnieuw digitaal en analoog) met het oog op commentaar en goedkeuring van de opdrachtgever. De opdrachtgever heeft 2 weken reactietijd na ontvangst. Vervolgens verwerkt de opdrachtnemer het commentaar tot een definitief manuscript.
- De opdrachtgever beoordeelt het opgemaakte manuscript en keurt goed.

Overlegmomenten

Minimaal:

1. Na de opdrachtverlening (intakegesprek).
2. Naar aanleiding van (de beoordeling van) het conceptrapport

Tijdspad

De werkzaamheden starten meteen na ondertekening van de overeenkomst en het eindresultaat wordt opgeleverd binnen xx maanden na datum ondertekening Nadere Overeenkomst.

Onder 'eindresultaat' wordt verstaan de oplevering van het product; eerder voltooide producten worden meteen opgeleverd.

Bijlage 2

Kwaliteit offertes beoordelen

Voor de opdrachtgever is het misschien lastig het onderzoek uit te zetten en de kwaliteit van het onderzoek te beoordelen. Maar u kunt wel op de volgende zaken letten.

CV

De kwaliteit van het onderzoek is afhankelijk van de kennis en expertise van de onderzoeker(s). Een CV geeft informatie over opleiding, werkervaring, publicaties en referenties. Ook lidmaatschap van een beroepsvereniging biedt houvast.

Samenwerking

Het cultuurhistorisch onderzoek is afhankelijk van de onderzoeksvraag multidisciplinair en wordt bij voorkeur uitgevoerd door een groep van samenwerkende onderzoekers uit de archeologie,

architectuurgeschiedenis, historische bouwkunde, landschapsgeschiedenis, tuinhistorie, stedenbouwkunde en historische geografie.

Bronnen

Het gebruik van primaire bronnen en secundaire literatuur (omvang, diepgang) is bepalend voor de kwaliteit van het onderzoek. Het is belangrijk verschillende onderzoeksplannen of offertes hierop te vergelijken.

Toetsen

Laat het conceptresultaat toetsen door externe deskundigen. Een gekwalificeerde en onafhankelijke begeleidings-/klankbordgroep, zoals de lokale commissie voor erfgoed of ruimtelijke kwaliteit, kan hierbij een belangrijke rol spelen.

Deze handreiking laat zien wat er komt kijken bij het maken van een gebiedsbiografie en benoemt aandachtspunten voor de opdrachtgever en/of het uitvoerende bureau. De komst van de Omgevingswet en de bijbehorende Nationale Omgevingsvisie (NOVI) stellen overheden voor de opgave om hun omgevingsbeleid meer integraal en gebiedsgericht te maken. De gebiedsbiografie is een instrument dat vaak wordt ingezet. Het brengt de ontstaansgeschiedenis, de logica en de bestaande kenmerken en kwaliteiten van een gebied in kaart.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.